

УДК 327.5+321.01+328.161

Стабільність і кризовість у соціально-політичному розвитку

С.В. СТАВЧЕНКО

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
Україна, E-mail: stav4enko_sv@i.ua**Авторське резюме**

У статті розкривається зміст концептів «криза» і «стабільність» у контексті соціально-політичного розвитку. Поняття «криза» і «стабільність» є контрверсивними, взаємовиключними. Криза – це нестабільність, а стабільність – це відсутність кризи. Показано, що місцем розгортання політичної кризи є політична система, яка є нелінійною системою, що динамічно розвивається. Поняття кризи позначає нестабільний стан системи, який характеризується невизначеністю та непередбаченістю. По відношенню до зовнішнього середовища системи криза – це розлад взаємовідносин системи з середовищем внаслідок переходу системи на інші фази її розвитку.

Визначається, що рівновага і стійкість, з одного боку, і кризова втрата рівноваги сил між основними акторами, що веде до нестійкості інститутів, з іншого боку утворюють два потенційні «полюси», які і обумовлюють «енергетику» політичного процесу, вектори його змін. На цей процес впливають тип країни та її інституційна організація. У цілому політична криза проявляється в дисфункціях політичних інститутів, а також характеризується втратою легітимності інституційних та змістовних елементів політичної системи. Легітимність можуть втрачати лідери, політичні еліти, політичні лідери та навіть основний закон країни (у випадку революції, наприклад). Індикаторами політичної кризи слугують параметри політичної системи, які відповідають за відновлення політичної системи. Порушення в системоутворюючих параметрах означають, що в системі назріває криза.

Ключові слова: політична криза, політична стабільність, політична нестабільність, політичний розвиток, синергетичний підхід, фази розвитку політичної системи.

Stability and crisis in social and political development

S.V. STAVCHENKO

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: stav4enko_sv@i.ua**Abstract**

The article deals with the content of the concept of «crisis» and «stability» in the context of social and political development. The term «crisis» and «stability» is controversy, mutually exclusive. The crisis – this instability and stability – a lack of crisis. It is shown that the location of the deployment of the political crisis is a political system that is nonlinear system dynamic. The concept of crisis marks the unstable state of the system, which is characterized by uncertainty and nonpredictability. In relation to the environment crisis system – a system disorder relationship with the environment due to the transition of the system to other phases of its development.

Determined that the balance and stability on the one hand, and the crisis loss of balance of power between the main actors, leading to instability of institutions, on the other hand, forming two potential «poles» that cause and «energy» of the political process, the vectors of its changes. This process affects the type of the country and its institutional organization. In general, the political crisis dysfunction manifested in political institutions, and is characterized by loss of legitimacy of institutional and substantive elements of the political system. Legitimacy can become leaders, political leaders, political leaders and even the basic law of the country (in the case of revolution, for example). The indicators serve as the political crisis of the political system parameters responsible for the restoration of the political system. Violations of system-parameters mean that in the looming crisis.

Keywords: political crisis, political stability, political instability, political development, synergistic approach, phase of the political system.

Постановка проблеми. Проблематика кризи в політиці в сучасних демократичних режимах залишається актуальною протягом усього існування багатоманітних форм демократичного правління. Саме поняття кризи та кризовості досі викликає ряд дискусій щодо змісту і значення цих понять у їх пристосуваннях до

аналізу політичної реальності, можливостей управління в кризовій ситуації.

Загальноживане визначення кризи – це в першу чергу різкий, крутий перелом, тяжкий перехідний розвиток певного процесу, гостра недостатність чого-небудь, реальна загроза самозбереження системи. Місцем розгортання

© С.В. Ставченко, 2015

політичної кризи є політична система, яка є нелінійною системою, що динамічно розвивається. Поняття кризи виникло для визначення нестабільного стану системи, який характеризується невизначеністю та непередбаченістю. По відношенню до зовнішнього середовища системи криза – це розлад взаємовідносин системи з середовищем внаслідок переходу системи на інші фази її розвитку. Основною функцією кризи в системі є руйнування тих елементів, які є найменш стійкими та життєспроможними.

Аналіз досліджень і публікацій. У загальному плані проблему співвідношення кризи та стабільності розглядали теоретики синергетичного підходу, зокрема Л. Бевзенко, І. Доброправова, І. Іонов, С. Курдюмов, С. Кримський, А. Назаретян, Ю. Яковець та ін. У цих роботах соціальні системи визначалися як нелінійні, відкриті та динамічні, яким притаманні нестабільність і слабка передбачуваність, а також невідповідність причин («входів») та наслідків («виходів») у процесі функціонування соціальних систем. У контексті політичних процесів проблему стабільності і кризових станів досліджували А. Архипов, А. Демидов, М. Доган, Ю. Мацієвський, О. Соловйов та ін.

Мета дослідження – співвіднести концепти «криза» і «стабільність» у контексті соціально-політичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криза» і «стабільність» є контроверсивними, взаємовиключними. Криза – це нестабільність, а стабільність – це відсутність кризи (див. [15]).

Поняття «політична стабільність» має різні тлумачення: як відзначає Палле Свенссон, різні дослідники використовують цей термін щодо різних об'єктів та властивостей [16, р. 130.]. Леон Гурвіц визначає п'ять основних підходів до розуміння політичної стабільності: 1) відсутність насилля; 2) тривалість існування уряду (владних структур); 3) наявність легітимного конституційного режиму; 4) відсутність структурних змін та 5) стабільність як сукупна соціальна характеристика. Останній підхід є спробою об'єднати та інтегрувати всі інші підходи [14, р. 458]. Стабільність тут розглядається у сенсі «системної стабільності», вимірювання якої можливе через такі сукупні макропоказники, як суспільний добробут, рівень економічного зростання, кумулятивна та розподільча здатність уряду тощо.

Клод Ейк, розвиваючи теорію політичних систем Д. Істона, який визначав політичну систему як сукупність взаємодій, за допомогою яких здійснюється владний розподіл ресурсів у суспільстві [6, с. 632], використовує ролевий підхід до пояснення політичних взаємодій та політичної структури. Політичними ролями він називає сукупність «стандартизованих очікувань, що є основою передбачуваної пове-

дінки». Мережа політичних ролей у певному суспільстві формує політичну структуру суспільства. К. Ейк пише: «Якщо політичні ролі розглядати з т.з. їхніх функцій за контролем політичних взаємодій, тоді ми можемо говорити про політичну структуру як систему політичних обмінів. Мережа очікуваних політичних ролей, або політична структура становить систему каналів, що контролюють потік політичних взаємодій між політичними акторами. Політична структура може бути названа «зразком (pattern) потоку політичних обмінів». Виходячи з цього, політична стабільність характеризується регулярністю потоку політичних взаємодій [12, р. 272].

Інші прихильники істонівського підходу Кейт Доудінг і Річард Кімбер, намагаючись адаптувати загальне поняття стабільності до аналізу урядів, режимів, інститутів тощо, визначають політичну стабільність як «стан, за якого певний політичний суб'єкт існує (тоді), коли він володіє здатністю попереджати загрозливі випадковості, що можуть спричинити вимушене неживання, тобто вимушену зміну одного чи більше критеріїв ідентичності об'єкта» [13, р. 238-239]. Тобто для політичної стабільності відсутність змін не є обов'язковою умовою, і не кожна зміна визначальних характеристик політичного об'єкта є свідченням нестабільності. Лише зміни, що є відповіддю на виклики, які необхідні для уникнення неживання об'єкта, є свідченням нестабільності.

Нестабільність політичного життя проявляється у формі кризових явищ різного ступеня гостроти. Як чинник соціальних змін політичні кризи, за Маттеєм Доганом, присутні в колективній пам'яті будь-якої нації, оскільки нові політичні інститути і режими в основному виникають саме в кризові періоди. З цього приводу він пише: «Немає жодної нації, яка б не знала коротких або відносно тривалих криз: військових поразок і переворотів, революційних перетворень, змов, заколотів, терору, економічних депресій, голоду, громадянських війн та ін.» [5, с. 151].

Ю. Мацієвський, відштовхуючись від ознак політичної стабільності, виводить ознаки політичної кризи: 1) незастосування насилля; 2) тривале існування уряду (інститутів влади); 3) наявність легітимного конституційного (політичного) режиму; 4) брак структурних змін; 5) регулярність потоку політичних взаємодій; 6) сукупність макропоказників, що свідчить про сталий розвиток суспільства. Останній показник є характеристикою системної стабільності, що певною мірою об'єднує всі попередньо визначені ознаки [7, с. 21].

У категоріях синергетичного підходу кризові ситуації характеризують момент потрапляння системи в точки біфуркації. У кризовій ситуації об'єктами вибору стають аттрактори, один з яких притягує систему та визначає її

подальший розвиток. Системний аттрактор – це стан системи, до якого вона закономірно еволюціонує, опиняючись на траєкторії, що притягується аттрактором [2, с. 411]. Аттракторами в контексті соціальних, і в тому числі політичної, систем є найбільш стійкі елементи політичного порядку як цінності, традиції, іноді ідеології, міфологічні системи тощо.

Кризова, або екстремальна фаза розвитку (або стан) політичної системи визначається як стан, у якому система виходить зі стаціонарних (стійких) станів і стає нестійкою відносно флуктуацій системи. Криза, що може виникати в політичній системі, є масовим відхиленням від прийнятих у даній системі моделей поведінки (девіантна поведінка), дисфункцією політичних інститутів, невідповідністю системних реакцій на вимоги середовища, втратою легітимності правлячою елітою та відповідними структурами влади. Класик синергетики Ілля Пригожин зазначає: «Коли система, еволюціонуючи, досягає точки біфуркації, детерміністський опис стає непотрібним. Флуктуація примушує систему обирати саме ту гілку, по якій буде проходити подальша еволюція системи. Перехід через біфуркацію – такий же випадковий процес як і підкидання монети» [9, с. 56].

Таким чином, кризова фаза – це момент остаточного виходу системи зі стану рівноваги та переходу до нового стану рівноваги, якісно відмінного від попереднього. Але дане твердження все ще не пояснює, де містяться джерела флуктуацій та аттракторів, про які йшла мова, яким чином вони виникають та впливають на політичну систему, порушуючи її стабільні стани. Наблизити до розуміння джерел політичної кризи як екстремальної, нестабільного та непередбачуваного стану системи може концепція хаосу в розвитку соціальних систем.

«Розхитуючи» відносно стійку (стабільну) систему, флуктуації спричиняють руйнування або перебудову системних структур та перевід системи у новий стан (як хаотичний, так і більш досконалий в аспекті системної самоорганізації, стан дисипативної структури).

Виходячи з цього, політичну кризу розуміють як такий стан політичної системи, який характеризується нестабільністю, руйнуванням елементів існуючого політичного порядку, параметрів політичної системи або певного політичного інституту, норм, правил, з одного боку, та невизначеністю результатів будь-якої політичної акції з іншого боку.

У ході протікання політичної кризи закономірності розвитку комунікативних процесів, властиві стабільним станам політичної системи не актуалізуються. З точки зору політичного управління в умовах кризової ситуації існує необхідність дещо спрощеного, інструментального використання концепції політичної комунікації, інформаційно-комунікативного поля

[8, с. 50].

У рамках неklasичної кібернетики існує своя відповідь щодо проблеми правомірності аналізу кризового управління. За С. Біром, організатор має спроможність проникнення в ситуацію завдяки своєму досвіду, отриманому при роботі з тою самою системою, що породила цю ситуацію. У ситуації управління спостерігається наступна закономірність: «Якщо система є нестабільною, то вплив збурювання приводить рівномірно функціонуючу систему до дуже сильних коливань у виробленні продукту, які можуть ставати ще більш інтенсивними, після того як причина збурювання буде усунута» [3, с. 83].

Індикаторами нестабільності політичної системи можуть також бути наростання соціальної нерівності, що вимірюється індексом Гіні [5, с. 155] і призводить до зниження вертикальної мобільності та викликає соціальну напруженість та недовіру до режиму як один з проявів політичної делегітимації. На фоні загального наростання соціальної напруженості особливу роль факторів легітимації та делегітимації політичного режиму відіграє певна соціальна категорія, якою може бути робочий клас, церква, інтелігенція або військові. Як правило, посилення процесів делегітимації відповідає вибуху та поширенню альтернативної ідеології (політичної парадигми), що керує певною соціальною групою.

Ефективність реалізації політичною системою системовідтворюючих функцій свідчить про її адаптивну здатність та можливість реагувати на виклики зовнішнього середовища, предметом аналізу при цьому в першу чергу є наявність та зміст зворотного зв'язку [11]. Аналіз процесу системовідтворення дає відповіді на питання щодо кризового потенціалу політичної системи. Мається на увазі, що невиконання або неефективне виконання системовідтворюючих функцій системою свідчить про наявність передкризового стану системи, виходом з якого може бути власне кризовий стан або відновлення відносної стабільності в разі певних політичних змін, що сприяють посиленню адаптивної спроможності політичної системи.

Крім того, одиничні збої у реалізації інструментальних функцій політичної системи, які слугують підтримці провідних системних параметрів, свідчать про наявність перманентних процесів взаємодії порядку та хаосу, і є найменш загрозливими для стабільності політичної системи (політичної стабільності) [1]. Але наростання та масові збої виконання системою інструментальних функцій та зростання їх інтенсивності можуть також свідчити про наявність латентних кризових явищ.

Розуміння політичної кризи, з точки зору системного підходу, виходить з концепції політичної системи. Оскільки, полі-

тична система представляє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, які функціонують у соціальному середовищі. Тут функціонування розглядається фактично як діяльність, процеси та механізми відтворення та самовідтворення системи, що забезпечують цілісність системи. Функціонування політичної системи представляє собою зміну певних станів, які можна охарактеризувати як стабільні та нестабільні. Політичні зміни, тобто зміни в рамках політичної системи, спричиняють її розвиток (див.: [10]).

У результаті кризи відбувається перехід влади від однієї групи до іншої. Перебіг кризових процесів різниться в кожній політичній системі, оскільки їх стадії мають неоднакові стадії та їх протяжність. Розвиток структурної кризи політичної системи виражається у змінах конституційних основ суспільства незалежно від того, фіксуються ці зміни формально-юридично або ні.

Дослідження кризи як переходу від одного стану стабільності політичної системи до іншого не враховує напрямки політичних змін. У реальному вимірі політики криза має наслідком зміну основних соціальних, інституційних та політичних принципів даного порядку. Так, у ході демократичних перетворень в країнах Західної Європи після Другої світової війни (Німеччина, Італія) і особливо в країнах Південної Європи у 1970-х рр. домінувала концепція соціальної держави проти політичного порядку, сформованого в XIX ст. на засадах лібералізму. У країнах Східної Європи наприкінці XX ст. навпаки домінуючими стали ліберальні принципи інституціоналізації політичного порядку, що не передбачав широких соціальних прав, закріплених у конституції.

Андрій Дегтярьов визначає політичну кризу як ослаблення або втрату рівноваги між соціальними акторами, що супроводжується зниженням рівня або навіть втратою керованості країною з боку державних інститутів [4, с. 199]. Різні кризові форми – кризи ідентич-

ності, легітимності, проникнення, розподілу та участі – пов'язані з тими чи іншими асиметричними змінами всередині порядку владного спілкування. Це зумовлено насамперед зрушеннями в соціальних позиціях і потенціалах основних агентів владних відносин – керуючих і керованих [4, с. 200]. Так, криза ідентичності обумовлена переглядом базових цінностей, зміною національних пріоритетів і орієнтації в державній політиці. Криза легітимності пов'язана із втратою довіри і підтримки органів державного управління з боку народу. Криза проникнення супроводжується неефективністю політичних інститутів у здійсненні своїх функцій на певному соціальному просторі. Криза розподілу викликана дефіцитом і несправедливим розподілом у суспільстві колективних ресурсів. Криза участі виникає внаслідок невідповідності «сильного» суспільства і «слабких» інститутів, не здатних адаптувати підвищену активність людей, регулювати зростаючий рівень їх мобілізації.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що рівновага і стійкість, з одного боку, і кризова втрата рівноваги сил між основними акторами, що веде до нестійкості інститутів, з іншого боку, утворюють два потенційні «полюси», які й обумовлюють «енергетику» політичного процесу, вектори його змін. На цей процес впливають тип країни та її інституційна організація. У цілому політична криза проявляється в дисфункціях політичних інститутів, а також характеризується втратою легітимності інституційних та змістовних елементів політичної системи.

Легітимність можуть втрачати лідери, політичні еліти, політичні лідери та навіть основний закон країни (у випадку революції, наприклад). Індикаторами політичної кризи слугують параметри політичної системи, які відповідають за відновлення політичної системи. Порушення в системоутворюючих параметрах означають, що в системі назріває криза.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Архипов А.И. Экономические и социальные аспекты политики стабилизации / А.И. Архипов. – М.: Институт экономики РАН, 1999. – 234 с.
2. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л.Д. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
3. Бир С. Наука управления / С. Бир; пер. с англ. – М.: Энергия, 1971. – 112 с.
4. Дегтярев А.А. Основы политической теории: Учеб. пособие / А.А. Дегтярев; Ин-т «Открытое о-во». – М.: Высш. шк., 1998. – 239 с.
5. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия / М. Доган; пер. с фр. // Социс. – 1994. – № 6. – С. 146-161.
6. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология мировой политической мысли: в 5 т. – Т. II. – М.: Мысль, 1997. – С. 630-642.
7. Мацієвський Ю. Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 16-29.
8. Политические коммуникации / Под ред. А.И. Соловьева. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 332 с.
9. Пригожин И. Конец определенности. Время, хаос и новые законы природы / И. Пригожин. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2000. – 208 с.
10. Сурмин Ю.П. Проблемы кризиса и антикризисных технологий / Ю.П. Сурмин // Грани. – 2000. – № 2 (10). – С. 94-99.

11. Шабров О. Политическое управление: проблема стабильности и развития / О. Шабров. – М.: Интеллект, 1997. – 200 с.
12. Ake C. A Definition of Political Stability / C. Ake // *Comparative Politics*. – 1975. – Vol. 7, № 2. – P. 271-283.
13. Dowding K.M. The Meaning and Use of «Political Stability» / K.M. Dowding, R. Kimber // *European Journal of Political Research*. – 1983. – Vol. 11, № 3. – P. 229-243.
14. Hurwitz L. Contemporary Approaches to Political Stability / L. Hurwitz // *Comparative Politics*. – 1973. – Vol. 5, № 3. – P. 449-463.
15. Robinson J.A. Crisis / J.A. Robinson // *International Encyclopedia of the Social Sciences*. – New York: Macmillan Company; Free Press. – 1968. – Vol. 3. – P. 510-518.
16. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis / P. Svensson // *Scandinavian Political Studies*. – 1986. – Vol. 9, № 2. – P. 129-.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2015

REFERENCES:

1. *Arhipov A.I.* Ekonomicheskiye i sotsialnye aspekty politiki stabilizatsii (Economic and social aspects of stabilization policies), Moscow, 1999, 234 p.
2. *Bevzenko L.D.* Sotsialnaya samoorganizatsiya. Synergeticheskaya paradigma: vozmozhnosti sotsialnykh interpretatsiy (Social self-organization. Synergetic paradigm: the power of social interpretations), Kyiv, 2002, 437 p.
3. *Bir S.* Nauka upravleniya (Science of management), Moscow, 1971, 112 p.
4. *Degtyarev A.A.* Osnovy politicheskoy teorii (Foundations of Political Theory), Moscow, 1998, 239 p.
5. *Dogan M.* Legitimnost rezhimov i krizis doveriya (Legitimacy of the regime and credibility crisis). *Sotsis*, 1994, № 6, pp. 146-161.
6. *Iston D.* Kategorii sistemnogo analiza politiki (Categories of analysis of the political systems). *Antologiya mirovoy politicheskoy mysli*, vol. II, Moscow, 1997, pp. 630-642.
7. *Matsiyevs'kyy Yu.* Deyaki aspekty vyvchennya fenomena kryzy u politychnykh doslidzhennyakh (Some aspects of the study of the phenomenon of the crisis in political studies). *Politychnyy menedzhment*, 2008, № 6, pp. 16-29.
8. *Politicheskoye kommunikatsii* (Political communication) / A.I. Solovyev (ed.). Moscow, 2004, 332 p.
9. *Prigozhin I.* Konets opredelennosti. Vremya, khaos i novye zakony prirody (The end of certainty. Time, chaos and the new laws of nature), Izhevsk, 2000, 208 p.
10. *Surmin Yu.P.* Problemy krizisa i antikrizisnykh tekhnology (Problems crisis and crisis management technologies). *Hrani*, 2000, № 2 (10), pp. 94-99.
11. *Shabrov O.* Politicheskoye upravleniye: problema stabilnosti i razvitiya (Political governance: the problem of stability and development), Moscow, 1997, 200 p.
12. Ake C. A Definition of Political Stability. *Comparative Politics*, 1975, vol. 7, № 2, pp. 271-283.
13. Dowding K.M., Kimber R. The Meaning and Use of «Political Stability». *European Journal of Political Research*, 1983, vol. 11, № 3, pp. 229-243.
14. Hurwitz L. Contemporary Approaches to Political Stability. *Comparative Politics*, 1973, vol. 5, № 3, pp. 449-463.
15. Robinson J.A. Crisis. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968, vol. 3, pp. 510-518.
16. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis. *Scandinavian Political Studies*, 1986, vol. 9, № 2, pp. 129-139.

Ставченко Сергій Вікторович – кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72
E-mail: stav4enko_sv@i.ua

Stavchenko Serhii Viktorovich – PhD in philosophy, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Av., Dnepropetrovsk, 49010, Ukraine
E-mail: stav4enko_sv@i.ua